

Ahıska Ahmediye Kütüphanesi

Ahmadiyya Library of Akhıska

Yrd. Doç. Dr. Ahmed NİYAZOV *

ÖZET

Ahıska, Türk-İslam medeniyeti tarihinde önemi haiz merkezlerdendir. Kale içerisinde asırlarca faaliyetini sürdürmüş Ahmediye Kütüphanesi bu merkezin en gözde mekanlarından. Kütüphanenin kuruluş öyküsü, bölge ilmiye sınıfının yetişmesine katkıları ve faaliyeti ile medeniyet tarihi bakımından kültürel bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin Ruslar tarafından işgal edilmesi kütüphanenin kaderinde talihsiz bir dönemi açmıştır. Bu makalede Osmanlı medrese geleneğinin en güzel örneklerinden biri hesap ettiğimiz Ahıska Ahmediye Kütüphanesi araştırılacaktır. Makale aynı zamanda Ahıska Araştırmaları bakımından önemi haiz bir çalışma olacaktır. Özellikle adı geçen kütüphaneden Petersburg'a götürülmüş kitapların listesine ulaşmamız bilim dünyasında makalenin değerine ayrı bir katkı sağlayacaktır. Bu hem de bölgenin, medeniyet tarihi açısından araştırılmasını zenginleştirecektir. Şu da var ki Müslüman toplumsal tarihin ilmi kaynaklarının olağanüstü zenginliğine rağmen daha araştırmalar yapılması gereken dönem ve bölgeler bir hayli mevcuttur. Çalışmamız genel hatları ile bu konuları ihtivâ etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahıska, Kütüphane, Vakıf, Kitap, Kültür.

ABSTRACT

Akhıska is one of the most important centers in the Turkish-Islamic cultural history. Also Ahmadiye Library is one of the most favorite places of Akhıska wich continued its activity for centuries in a castle. The history of the library, in term of growing the scholars class in the region and historical culture, appears for us as a cultural value. Occupation of the region by Russian forces had inaugurated a hapless period in the fate of the library. This work will intend to study Akhiskan Ahmadiye Library that we consider it one of the best sampels of the Ottoman traditional schools. The article, also will significant in respect to meskhetian (Akhiskan turks) studyings. Specially, the mentioned library which has taken books to Peterburg, reach the list of books in science world will increase the article importance. Also, with regard to history of civilization, studyings in the region will become rich. There is also, though extirordinary affluence of the scientific sources regarding Muslim societal history there are lots of periods and regions need to study. The research in general way will include these topics.

Keywords: Akhıska, Library, Foundation, Book, Culture.

* Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, ahniyazov@hotmail.com.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş hudutları içinde yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin önemli bir kısmını müessese olarak kütüphaneler karşılamaktaydı. Devlet-i Aliyye, sınırları genişledikçe idaresi altında bulunan yerleri eğitim-öğretimin bir parçası olarak kütüphanelerle donatmıştır. Böyle merkezlerden biri de Ahıska Sancağı idi.

Tarihi geçmişine göz atarsak Türkiye'nin kuzey-doğusunda yerleşen Ahıska, milat öncesinden Kıpçak ve Bun-Türklerin mesken tuttıkları yer olmuştur (Brosset, 1849, s.33-34). 1268 senesinden ise Kıpçak Atabeklerin devlet merkezi olmuş Ahıska, üç asırlık bir zamandan sonra da 1578 yılından itibaren Serdar Mustafa Lala Paşa tarafından Osmanlı'ya ilhak edilmiştir (Kırzioğlu, 1998, s. 386). Fethin tamamlanması ile birlikte Osmanlı'ya katılan bölge, her alanda hızla Devlet-i Aliyye'nin idari ve sosyal yapısı ile bütünleşmekteydi. Osmanlı'da sosyal, kültürel, dini ve bilimsel etkinliklerin hızla geliştiği bu dönemde bir Sancak merkezi olan Ahıska'da da cami, okul, köprü, kervansaray gibi yapılar ve toplumun sosyal ve kültürel yaşamı üzerinde etkisi olan müesseseler meydana gelmeye başlamıştır. Sosyal bir kurum olarak kütüphanelerin bu alanda kendine has yeri vardır.

Osmanlı döneminde kütüphaneler aynı zamanda önemli vakıf kurumlarından biri olarak sosyal hayata katkıda bulunmuşlardır. Başta ilmiye sınıfı olmakla toplumun çeşitli katmanlarına bilgi aktarımında, bilgi kaynaklarının muhafazasında ve bunların çoğaltılması hizmetinde bu kitap yurtlarının yelpazesi bir hayli geniştir. Ahıska Ahmediye Kütüphanesi de başlangıç itibariyle bir vakıf tasarrufu üzerine kurulmuş ve gelişerek faaliyetini asırlarca sürdürmüştür.

Ahmediye Kütüphanesi, belirtildiği üzere vakıf hassasiyeti ile 1165/1756 tarihinde kurulmuştur. Vakfiyesine göre kütüphanenin adı "Ahmed Paşa ibn İshak Paşa Vakfı"dır¹. Kütüphanenin kültürel değeri ve tarihi seyrini aşağıdaki başlıklar halinde inceleyebiliriz.

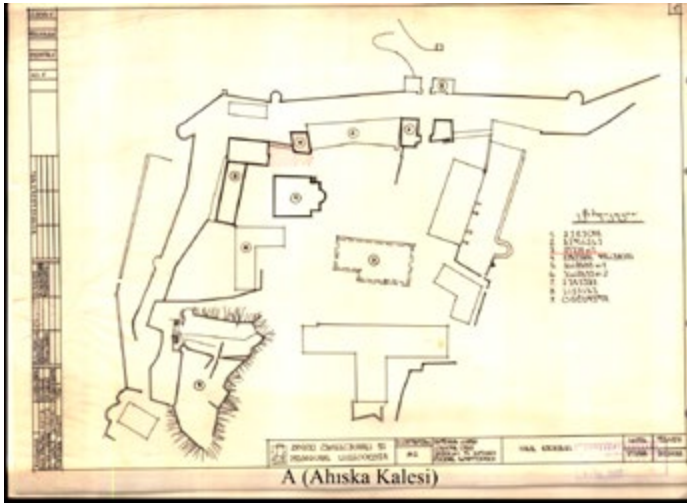
2. Kale ve Kütüphanenin Mimari Çizimi

Ahıska kalesi bir diğer adı ile "Rabat Kale"dir. Kaynaklara göre kalenin ilk banisi Nuşiravan'dır (Evliya Çelebi, 1898, s.323). İçerisinde cami, medrese ve kütüphane gibi çeşitli yapıları bulundurmakla bir külliye şeklinde teşekkül Osmanlı dönemine aittir. Ancak ileride de ele alınacağı üzere tek minareli taş caminin yerinde daha öncesine ait kadim bir mabet bulunmuş, taş cami onun yerinde yapılmıştır. Rus istilasından sonra minaresi yıkılan ve doğuya doğru "kible" eklenerek değişime uğrayan Ahmediye Camii gibi, kalenin bazı yapıları da zamanla farklı amaçlarla kullanılmıştır. 1981 senesinde kale dışında bulunan hamamlarla birlikte külliyyeye ait bu tarihi binaların mimari proje çizimleri çıkarılmıştır. (*Görsel -1*). Arşiv amaçlı yapılan bu çalışmada dikkat edilecek bir husus kayda değerdir. Şöyle ki Sovyet

1 Ahmet Paşa, Ahıska'da cami, köprü, arazi gibi çeşitli akârı vakfetmesiyle meşhur olmuştur. Onun lakabı vakfiyelerde Çıldır Valisi Sefer Paşazade olarak kaydedilmektedir. (Niyazov, 2016.)

döneminde yürütülen çizim çalışmalarında Gürcü yetkililer bu mabedi kilise değil, cami –meçet- olarak kayda geçmiştir. Bu da Rusların 1828 yılındaki camiye kiliseye dönüştürme eylemini yok sayan bir girişimdir. Görselde de görüldüğü üzere tüm binalar Gürcüce yazılarla aslına uygun isimlendirilerek sıralanmıştır. Birer arşiv belgesi şeklinde muhafaza edilen söz konusu çizimler toplam 103 parçadan oluşmaktadır. Bunların içerisinde kalenin genelini gösteren çizimde binalar numaralandırılarak şöyle sıralanmıştır: 1. Cami (Meçet); 2. Medrese; 3. Kule (N1); 4. Müze; 5. Kapılar (N1); 6. Kapılar (N2); 7. Müze; 8. Kiler; 9. İç kale

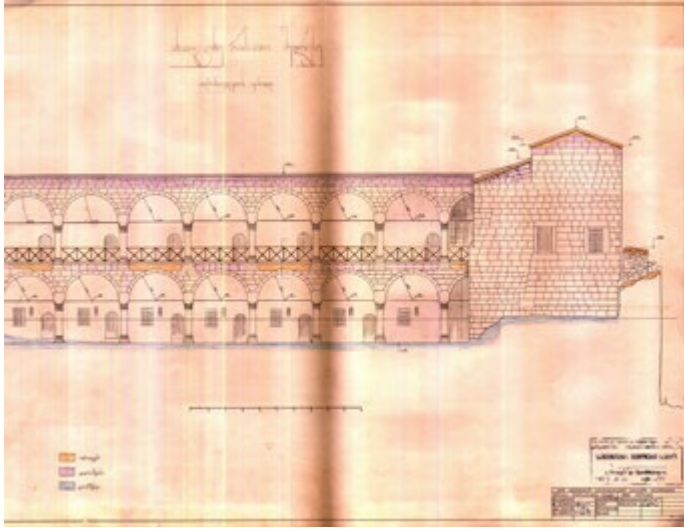
Kale içerisinde en büyük bina Ahmediye Camii'dir. Her ne kadar caminin kuruluş tarihi kayıtlarda 1749 olarak geçse de bazı seyahatnamelerde onun daha eski toprak işçiliği olan bir mabet olarak geçmesi (Çelebi, 1898, s. 324) söz konusu tarihte onun taş bir yapı ile yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan Ahıska 1828 senesinde Ruslar tarafından işgal edildikten sonra kiliseye dönüştürülmek maksadı ile caminin doğu kısmına kible eklenmiş, minaresi yerle yeksan edilmiştir. Bugün bazı çevrelerce mabedin geçmişte dahi minaresinin bulunmadığından bahsedilmektedir. Aslında bu, mesnetsiz ve kuru bir iddia olduğu gibi aynı zamanda gerçek dışıdır. Çünkü işgalden hemen sonra camiye gezerken minareye de çıkan P. Sankov, minarenin yukarı doğru çıkan dar merdivenlerindeki taşlarının camide kullanılan taşlarla aynı olduğunu söylemektedir (Bkz.Tifliskiya Vedemosti, 1828, N 16). Belirtmek gerekir ki minare dışında kalede yok edilmiş bir diğer kültürel değer Ahmet Paşa ile hanımı Ayşe Hatun'un mezarlarıdır.²

Görsel 1: Ahıska kalesinin çizimi. Bir diğer adı ile Rabat olarak bilinen kale içerisinde dokuz bina bulunmaktadır.

² Kaleyi gezen Sankov, demir kapıdan girdikten sonra caminin sağında Türk Paşalarının dinlendiği küçük bir oda bulunduğunu, aynı tarafta bir az önde ise orta yerde etrafı çevrili boşluk bir toprak arazide iki türbe olduğundan bahsetmektedir. Onlardan birinin mezar taşında Türkçe "Burada Vezir Hacı Ahmet Paşa metfundur 1173" yazısı bulunduğunu, onun yanında da aynı kişinin (Ahmet Paşa'nın) eşi Ayşe hanımın kabri olduğunu kayda almıştır (Bkz.Tifliskiya Vedemosti, 1828, N 16).

Kütüphaneye gelince medrese ile birlikte 1759 senesinde inşa edilmiş, iki katlı medrese binasının ikinci katında sağ köşe kısmında yerleşmektedir (*Görsel -2*). 1828 senesinde Rus işgalinde yağmalandığı aşıkardır. Ancak kütüphanede bu arifede 600 yazma ve basma kitaplar olduğu kaydedilmektedir (Bkz.Vedemosti, 1828, N 16).

Görsel-2 Medrese ve Kütüphane

3. Kütüphane Hakkında İki İbretli Öykü

Ahmediye Kütüphanesi ile ilgili iki ibretamiz öykü bulunmaktadır. İlginçtir ki onlardan biri bu hayır müessesenin kuruluşu ile ilgilidir. Diğeri ise kütüphanenin sonu ile bağlı hazin vakadır.

Bunlardan ilki kütüphanenin vakıf olarak faaliyete başlaması ile ilgili tarihi bir öyküden ibarettir (İlginç Vakıflar, 2012, s.116). Şöyle ki;

“Ahmet Paşa, Çıldır Valiliği’nden ayrıldıktan sonra yeniden eski vazifesine tayin edilmiş olmanın sevinç ve gururunu yaşıyordu³. Kırgınlığının telafisi onu çok mutlu etmişe benziyordu. Bu kez görevde kalış süresi uzun yılları bulacaktı. Bu süre içerisinde Çıldır’da önemli hizmetlerde bulunan Paşa, bir gün huzuruna gelen

3 Hacı Ahmed Paşa (v.1759) 1748 yılında babası (İshak Paşa) vefat edince Mîr Mîrân rütbesiyle Ahıska/Çıldır Valisi oldu. Aynı yıl vezirlik payesi verildi. Fakat 1755 yılında Van Valisi oldu. Sonra tekrar Çıldır Valiliğine atandı.(Zeyrek, 2001: 255.)

bir ehline (müdürris) elindeki "Tuhfetü'l-Ebrâr" isimli kitabı⁴ verirken ilim adamıyla aralarında şu konuşma geçmiştir:

- *Ben ki burada yıllardan beri devletimin valisi olarak halka hizmet etmekle vakit geçirdim. Siz ise hep ilimle hemhal oldunuz. İnsanları yetiştirmeye kendinizi adadınız.*

- *Estağfurullah Paşa hazretleri. Siz olmazsanız bu Moskof tehlikesine rağmen Çıldır ilimizde bu Ahıska nahiyesinde huzur ve sükûn içinde oturabilir miydik?*

- *İlim öğrenmek ve öğretmek her türlü övgüye layıktır. Derim ki bu bilgeliğinizle bana da bir tavsiyede bulunasınız.*

- *Ne gibi?*

- *Dünya için yapılan dünyada kalır, ardımızdan Fatiha gönderilmesine sebep olabilecek bir eser...*

Paşanın elinden o nadide kitabı alan müdürris dedi ki:

- *Bakin elinize geçen birbirinden kıymetli eserleri, çağırıp bizlere hediye ediyorsunuz. Bu işi, şanınıza yakışır bir kütüphane yaptırıp kitapları oraya bağışlamak suretiyle yaparsanız hem biz hem siz amacımıza kavuşmuş oluruz.*

- *Bir kütüphane ha...*

- *Evet Vali hazretleri.*

Meşhur İshak Paşa'nın oğlu Vali Ahmed Paşa hiç beklemeden derhal bir vakıf kurulması talimatını verdi. Ahıska'da cami, okul, kervansaray gibi yapılara ek olarak medresenin yanına, hem bir lojman hem bir kütüphane yapılmasını; ayrıca nerede ve ne kadar ilmi eser var ise satın alınıp bu kütüphaneye bağışlanmasını vakfın şartı olarak yazdırdı. İlk bağışı da kendi yaptı.

4 Osmanlı Medreselerinde okutulan eserlerden "Tuhfetü'l-Ebrâr" adında iki meşhur eser bulunmaktadır. Bunlardan biri, Bayburtlu alim Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî'nin (ö. 786/1384) "Tuhfetü'l-ibrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr" eseridir. Özellikle Süleymaniye Kütüphanesi'nde pek çok nüshası mevcuttur. Meşâriku'l-envâr yazıldığı devirden itibaren büyük ilgi görmüş, çok sayıda istinsah edilmiş ve erken dönemlerde neşirleri yapılmıştır. (Diyanet İslam Ansiklopedisi, 29/362.)

Diğeri ise, Tuhfetü'l-ibrâr. Şerhu Mesâbihi's-sünne adıyla da bilinen kitap Begavî'nin Mesâbihu's-sünne adlı hadis mecmuasının şerhi olup Beyzâvî'ye aittir. Bunun ona ait olduğu kendi ifadesiyle sabittir (Envârü't-tenzîl, II, 283). Giriş kısmında İslâm ilimlerinin taksimi ve hadis usulüne dair bilgilerin yer aldığı şerhte itikadî ve fikhî mezheplerin farklı görüşleri belirtilir. Eserin birçok yazma nüshası mevcuttur (meselâ bkz. Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 149; Fâtih, nr. 968; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 235.)

Bağışladığı eserler arasında “Kitâbu’l-Meânî”,⁵ “Kitâb-ı Mantık”,⁶ “Fenn-i Hikmet”⁷, “Kitâbu’l-Lügât”, “Tuhfetu’l-Ebrâr”⁸, “Tuhfetu’l-Mülûk”⁹, “Mutavel”¹⁰, “Gülüstan”¹¹ gibi çok kıymetli kitaplar vardı.” (2012, s.116)

Diğer öyküye gelince bu, kütüphanenin kaderi olan gasp edildiği günün bir öykü ile zihinlere kazındığı hadisedir. Bu da onun sonu ile bağlı hazin hikayesidir. Şöyle ki;

Savaşın akabinde kütüphanenin toplanması emri verilmişti. Emri yerine getirmek ve kütüphane ile ilgilenmek için Rus subaylarından N. N. Muravyov bizzat işe koyuldu. Kütüphane hakkında araştırma yapmalarını ve zalim Paskeviç’i bilgilendirmeleri gerekiyordu. O anları yazıya geçen Muravyov kütüphane hakkında ibretlik bir hadiseyi de tarihe not olarak kaydetmekteydi (1828, s.16).

Hatıрата göre onlar kütüphaneyi araştırmak için 70 yaşlarında bir Ahıskalı ihtiyarı da yardıma çağırışlardı. Kütüphane titizlikle araştırılmış, kitaplar özenle toplanmıştı. Bu sırada kitapların arasında patlamamış bir top mermisi bulmuşlar. Mermi kütüphane duvarını delerek içeri düşmüş fakat patlamamıştı. Muravyov mermiyi eline alarak ihtiyara yaklaşmış ve istihza ile gülerek ona şöyle sormuş:

- *Muhterem Efendi! Peki bu nameyi hangi sıraya yazalım?*

Rus subayının bu sözleri ihtiyarı çok etkiledi ve onu adeta çileden çıkarmıştı. Rus askerine olan nefreti yüzünde beliren ihtiyar, mermiyi ondan alarak derin bir ah çektikten sonra ona şöyle dedi:

- *Bunu da, bu dünyanın faniliği hakkında hatıratınız sırasına yazın (Hacıllı, 1992, s. 12).*

5 Ebû Hilâl el-Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) şiirde konu, mâna ve üslûba dair eseri. Câhiliye devri şairleriyle muhadramûn ve bunları takip eden İslâmî devir şairlerinin şiirlerini daha çok mâna, konu ve üslûp meseleleri açısından ele alan bir eserdir. “Kitâbü’l-Meânî”, “Kitâbü Meânî’ş-şi’r” ve “Kitâbü Ebyâti’l-meânî” gibi adlarla anılan bu tür eserlerin telifine II. (VIII.) yüzyıldan itibaren başlanmıştır. (D.İ.A.09/450.)

6 Mantık eseri olarak Osmanlı medrese sisteminde adeten “İsagoci”: Porphyrios'un “Eisagoge” adlı eserinden hareketle Ebherî'nin (öl.1266) bu alanda yazdığı ve 10 sayfa geçmeyen “er-Risâletü’l-Esiriyye fi’l-Mantık” adlı kitabını ve bu kitab üzerine yazılmış birçok şerh ve haşiyeler okutulmaktaydı. (D.İ.A.10/76.) Molla Fenârî'nin (öl.1431) İsagoci üzerine bir günde yazdığı belirtilen ve kendi adıyla ünlü “Fenârî” şerhinin de birçok şerhi ve haşiyesi yapılmış ve Osmanlı medreselerinde uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur. (Bkz.Hızlı:2008,39.)

7 “Fenn-î Hikmet”le Osmanlı medrese sisteminde daha çok felsefe bilimi anılmakta ise de, bazen fizik fenni de bu adla tanınmakta idi.

8 Bkz: Dipnot No: 2

9 Bir siyâsetnâme eseri olarak “Tuhfetu’l-mülûk”, devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap veya bu kitapların oluşturduğu tür anlamında kullanılırdı. Bu eserlere devlet başkanları için yazılmışsa tuhfetu’l-mülûk, “nasihatü’l-mülûk, âdâbü’l-mülûk, ahlâku’l-mülûk, enîsü’l-mülûk”, vezir, emir veya diğer devlet adamlarına yönelikse “nasihatü’l-vüzerâ, tuhfetu’l-vüzerâ, mir’âtü’l-vüzerâ” gibi adlar da verilmiştir. (D.İ.A., 37/306.)

10 Ebû Yakup es-Sekkâkî'nin (ö.626/1229) “Miftâhu’l-’ulûm”unun belâğatla ilgili bölümü için Hatîb el-Kazvîni'nin kaleme aldığı Telhîsü’l-Miftâh üzerine Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan şerhtir. (D.İ. A. 30/21.)

11 Sa’dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) ünlü Farsça eseri.

4. Kütüphanenin Kültürel Değeri

Külliyenin en önemli yapıtı kütüphane idi. Çünkü kütüphaneler kültür, bilgi, değer ve davranış kazandırması yönü ile “tedris” ve “talim” merkezi olarak tanımlanan medreselerin bir parçası idi ve onlarla iç içe bulunmaktaydı. Buna göre Ahıska Kalesi içinde kütüphane, külliye'nin esasını teşkil etmekteydi. İlmiye sınıfı bu merkezde yetiştiği için sadece medresenin değil bölgedeki önemine binaen “Ahıska Kütüphanesi” adı ile kayıtlara geçmiştir (Bakıhanov, 1983, s.270).

Rusların Ahıska'yı istilasından (1828) sonra bölgeye gelenler Ahıska Medresesinin en büyük ve önemli kısmı olan kütüphaneye özel merak duymaları ayrıca dikkat edilmesi gereken husustur.

Aslında kütüphaneyi bu denli önemli kılan bir kaç sebepten bahsedilebilir. Her şeyden önce Rusların medrese hakkında “Türk Akademisi” tanımlamasında bulunmaları bir çok şeyin habercisidir (Bakıhanov, 1983, s. 270).

Diğer yandan medresedeki eğitim faaliyetinden bahseden Sankov'un ise, adeta “böyle bir ilmi değeri neden Petersburg'a kazandırmayalım” serzenişini konuyu yeteri kadar anlaşılır kılmaktadır (Vedemosti, 1828, s.16). Ancak belirtmek gerek ki öncelikle bu ilim ocağına değer katan husus Padişahların buraya bizzat ilgi göstermeleri ve müessesenin kitapla temini ile ilgilenmeleridir. Şöyle ki Sultan Mahmud'un dönemin önemli eserlerinden sayılan kitaplardan Ahıska'da bulunan Ahmediye Kütüphanesine bizzat gönderdiği Rusların da bilgisi dahilindedir (Vedemosti, 1828, 16)¹².

Bir diğer husus Rus Çarı'nın bölge üzerindeki en yetkili memurunun bu kütüphane ile özel olarak ilgilenmesidir . Çünkü Ahmediye Kütüphanesinden iki önemli eser işgalden birkaç sene önce Çar İmparatoru adına talep edilerek Petersburg'a gönderilmiştir. Konu ile ilgili kayıtlar şöyledir:

“Kadı Beydâvî'nin “Envâru't-Tenzîl” eseri I-II cilt; Zemaşşerî'nin Kur'an tefsiri “Keşşâf” eseri I-II cilt; Bu iki tefsir kitabı 1824 senesinde İmparator'un baş karargâh reisinin özel talebi ile Petersburg'a gönderilmiştir” (Bakıhanov, 1983, s. 277).

Bu iki tefsirin önemine gelince, belirtmek gerekir ki “Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil” adlı tefsir eseri “Kadı Beydâvî” veya “Kadı Tefsiri” adıyla biliniyordu. Eserin yazarı Nasiruddin Abdullah b. Ömer Beydâvî (öl.1286) Şafîî bir âlim idi. Yazmış

¹² Hanefî alimlerden Serahsî'nin İslam hukukunun esas kaynaklarından olan “Mebûsût” eseri kütüphaneye Padişahın emri ile gönderilen eserlerdendir. *el-Mebûsût*, İslam Hukukunda, yer verdiği bütün görüşler hakkında tarafsız ve sistemli bir analiz yapan ilk eserdir. Müctehitlerin görüşlerini, dayandırdıkları delillerin senetlerini ve bunlardan hüküm çıkarırken kullandıkları mantığı, karşı görüş sahiplerinin fikirlerine de yer vererek bir arada gösterir. Hanefî mezhebinde genellikle Ebu Hanife (rh.a.)'nin görüşlerinin mantığını ve dayandığı delilleri ortaya koyarsa da, bazı meselelerde kendi görüşlerine yer verdiği de görülmektedir.

Böyle bir örnek eser şahsi kütüphanemizde de bulunmaktadır . Malumdur ki padişah hediyesi olan bu kıymetli eserlerin tertibatı diğerlerinden farklı idi. Cildi ve yazı hattı ile de özenle hazırlanan kitapların adı ve ilk sayfasında padişah adına yazılan satırların mürekkebi de kırmızı renkle yazılırdı.

olduğu bu eser Sünnîler arasında çok itibar görmüştü (Hızlı, 2008, s.30). “Beydâvî Tefsiri” diye şöhret bulan tefsir, doğudan batıya, Hindistan’dan Endülüs’e kadar bütün İslam dünyasında tanınmış, okunmuş ve üzerine 250’den fazla, ta’lîk, hâşiye ve şerh yazılarak tefsir tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir. Osmanlı medreselerinden ders kitabı olarak asırlarca okutulmuş ve altmış kadar Osmanlı ilim adamı tarafından ta’lîk, hâşiye ve şerh yapılmıştır (karagozismail.com/makale:kadi-beydavi&start=160 (30.11.2017)) .

“Keşşâf” tefsiri ise, Türk müfessir Cârullah Ebu’l-Kâsım Muhammed ez-Zemahşerî’nin (öl.1143) “el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl” adlı eserinin kısa adıdır. Zemahşerî’nin dirayet tefsiri türünde hazırladığı bu eserde, gereksiz söz ve uzatmalardan uzak durulmuş, hikâye ve İsrailiyata yer verilmemiş, edebi sanatlar incelikle kullanılmıştır. Kitaba yapılan yüzlerce şerh ve haşiye arasında Seyyid Şerîf’in haşiyesi ünlenmişti (Hızlı, 2008, s.30).

1828 yılında bölgeye gelen Bakıhanov, Ahmediye Kütüphanesini Erdebil Kütüphanesi ile kıyaslayarak buranın üstünlüğünü kütüphanede bulunan eğitim amaçlı literatür zenginliğini methetmektedir¹³. Kütüphanenin o dönem için envanterinde bulunan esas kitaplar şunlardır; “Kitâbu’s-Siyâset”, “Ahter-i Kebîr”¹⁴, “Kitâbu’s-Sibevey”¹⁵, “Ta’rîfât”¹⁶, “Şakâiku’n-Nu’mân”¹⁷, “Envârut-Tenzîl”¹⁸, “Keşşâf”¹⁹, “Dîvân-i Hâfiz”²⁰, “Gülistân”²¹, “Sihâhu’l-Cevherî”²², “Muhtârû’s-Sihâh”²³, “Vankulu”²⁴ vs (Bakıhanov, 1983, s. 271).

Literatürün muhtevasına bakıldığında esas olarak gramer, mantık, hesap, hendese, âlet ilimleri, astronomi, felsefe, din bilim, hukuk ve genellikle eğitim sistemi alanlarını ihtiva etmekteydi. Bu da mahiyeti itibarıyla Osmanlı’da yaygın eğitim kurumlarının müfredatı uygulamasını göstermektedir. Şöyle ki medrese programı için takip edilen belirli kitapların bulunması, hem aklî hem naklî, hem dinî hem diğer ilimlerin

13 Çünkü Bakıhanov aynı zamanda doğu dillerini bildiği için Ruslar ondan istifade etmekteydiler ve Ahıska’dan önce o, Rusların Erdebil Kütüphanesini yağmaladığının şahidi olmuştu (Hacılı, 1992, 12).

14 XVI Asra ait Arapça-Türkçe lügat.

15 Ünlü dilbilim alimi Ebû Bişr Amr b. Osman el-Kanber es-Sibeveyh’tir (v.809). Sibeveyh lakabı ile meşhur olan alimin en ünlü eseri “el-Kitâb” medrese müfredatının başında gelirdi.

16 XV Asır ulemasının öncülerinden Seyyid Şerîf Cürcânî’nin (v.1413) “Tarîfât” eseri bir felsefe sözlüğü olmakla birlikte, genelde kelimelerin ve islam filozoflarının görüşlerini ortaya koyduktan ve bunlar hakkında eleştiri ve sorgulamaların yürüttükten sonra, kendi düşüncelerini belirtme yolunu seçmiştir.

17 Osmanlı Türklerinin ilk bilim tarihçisi Taşköprülüzade’nin (v.1561) biyografi eseridir. Asıl adı

“eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye fi ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye” olmakla Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan

16. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemdeki Osmanlı bilginlerinin hayat hikayelerinden söz eder. Fatih devri ilim hayatı ve uleması ile ilgili en çok bilgi veren kaynaktır.

18 “Envaru’t Tenzîl ve Esraru’t Te’vil” Beydavi’nin (v.1268) “Kadı Tefsiri” diye de bilinen tefsir kitabıdır. Yazar, eserini 1252 yılında Tebriz şehrinde yazmaya başlamıştır.

19 Ünlü tefsir alimi Zemahşerî’nin (v.1144) en önemli eseridir.

20 Şirazlı şair Hâfiz (v. 1390) Şiirleri ile İran ve Turanı etkilemiş, “Divan”ı bu coğrafyada meşhur olmuştur.

21 Şeyh Sa’di Şîrâzî’nin (v.1292) dünyaca ünlü eseri.

22 Asıl adı Ebu Nasr İsmail (v.1008) olan Türk kökenli meşhur lügat aliminin kitabıdır.

23 İsmâil b. Hammâd el-Cevherî’nin *Tâcü’l-lüga* adlı sözlüğüne Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (ö. 666/1268’den sonra) tarafından yazılan muhtasar eser.

24 Mehmed Efendi Vâni’nin (v.1592) lügat kitabıdır. Müellif in bu kitabı aslında Cevherî’nin “es-Sihâh”-ının Türkçeye çevirmesidir.

okutulması ve kitapların genellikle Arapça olması Osmanlı Dönemi medrese sistemi uygulamasıdır (D.İ.A., 2012, 28/328).

Kütüphane hakkında teferruatlı bilgi aktaran Bakıhanov'a göre yakın çevrede bulunan Erdebil Kütüphanesi fars hükümdarları tarafından kurulan ve kendisinde Erdebil mescitlerinin zenginleştirilmesi için sadece sufi geleneği barındıran muhtevaya sahiptir. Ancak Ahıska Kütüphanesi ise, eğitim ve öğretim esasında ilmiye sınıfı amaçlayan bir donanıma sahipti (Bakıhanov,1983, s.271)²⁵. Burada şunu eklemek gerekir ki bu düşünce gerek Rusların gerekse de Bakıhanov'un bu ilim yuvası hakkındaki genel değerlendirmesinden ibarettir. Ancak bu, kütüphanede sūfi literatürün yahut bölgede tasavvufi izlerin olmadığı anlamına gelmez. Çünkü aşağıda da görüleceği üzere yağmalanan eserler arasında sūfi literatürle bağlı kitaplar da bulunmaktadır. Bununla birlikte bir takım tarihi vakalar da konuya daha objektif yaklaşım gerektirmektedir. Malumdur ki 1827 senesinde Rusların takibi ve sıkıştırılmaları ile Azerbaycan'dan hicret etmek zorunda kalan Nakşî Hâlidî şeyhi İsmail Siraceddin Şirvânî (ö.1848) buradan ayrılırken müritleri ile ilk önce Ahıska'ya yerleşmişlerdir (Rıhtım ve Halilli, 2011, s.76). Daha sonra Ruslardan kaçan Karabağlı Nakşî Hâlidî şeyhi Hamza Nigari (ö.1885) de ilk olarak Ahıska'yı mesken tutmuştur (Niyazov, 2016. s. 48). Onlar bölgede tuğyan eden tehlike sebebiyle buradan da ayrılmış ve Amasya'ya gitmişlerdir. Derinlemesine araştırılması gereken bir konu olmakla bu gibi hadiselerin sebepleri de meseleyi ilgilendirmekle birlikte bölgedeki dini hareketlilik için önemli ipuçları vereceği kanaatindeyim.

5. Petersburg'a Götürülen Envanter

Rus ordusu istila ettiği merkezlerdeki medeniyet incilerini savaş ganimeti olarak gasp etmekte ve Petersburg'a göndermekteydiler. Ahıska kalesi de artık Rusların eline geçmişti. Onlar kısa bir süre önce Erdebil Kütüphanesini yağmaladıkları gibi Ahıska'ya geldiklerinde de ilk işleri kütüphaneye el koymak olmuştur (Hacılı, 1992, s.12). Graf Paskeviç Erivanskiy (v. 1856) kendi tercümanı Abas Kulu Ağa'ya ve savaşa katılmış Rus subaylarından N. N. Muravyov'a kütüphane hakkında araştırma yapmalarını ve onu bilgilendirmelerini emretmiştir.

Raporu tamamlayan tercüman kütüphanede üç yüz kadar nadir bulunan kitap ve üç yazma nadir Kur'an bulunduğunu Graf'a iletmiştir. Bakıhanov bizzat orada bulunduğu için raporda geçen kitap isimlerini liste halinde kendi eserinde takdim etmektedir (Bakıhanov, 1983, s. 271). O, 148 sayıda 153 cilt kitap tespit ederek onların bazılarını yazar ve müellifleri ile birlikte, bazılarını adları, bir kısmını da meşhur isimleri ile sıralamıştır.

Söz konusu liste Bakıhanov'un Rusça hazırlanmış "*Soçineniya, Zapiski, Pisma*" eserinde "Ahıska Kütüphanesi Yazmalarının Envanteri" başlığı ile aşağıdaki açıklamalar halinde vermiştir;

²⁵ Bu durum sufi geleneğin hiç olmadığı anlamına gelmez. Çünkü kütüphane edebiyatı içerisinde tasavvufu ilgilendiren eserlerin de bulunması eğitimin irfani yönünü gösteren husus olmakla birlikte bu, ciddi araştırmaları bekleyen bir konudur.

1. Abdurrahman Câmî'nin İbn Hâcib'in "el-Kâfiye" sine yazdığı dil bilim şerh eseri
2. "Elfiyye" dil bilim eseri
3. Muhammed Esed'in "Lehce" yahut sözlüğü
4. Râğib'in Türkçe şiir mecmuası
5. Abdulkadir Geylânî'nin "Ahlak Esasları"
6. Arapça tercümeli "Mezâmîr" (Hz. Davud'un Zeburu / Psalter)
7. "Karadavut". Aynı kitabın yazarına ait "Şemsiyye" kitabı
8. İbn Hâcib'in "Şâfiye"si üzerine yazılmış Rükneddin'in hâşiyesi
9. "Fenârî" üzerine yazılan Kavli-i Amed şerhi
10. "Mücerrebât" İbn Zuhâr'ın ünlü filozofların ve farklı yunan yazarlarının derlemelerinden ibaret tecrübe ve deney ilmi kitabı.
11. "Muhyiddin" ve Seyyid Şerif Cürcânî'nin "Şemsiyye"si
12. "Umeyye", Oğul Abdulaziz (?), Hüseyin Halhal ve "İzhârü'l-Acâib", Şeyh Muhyiddin'in astronomiye ait kitabı
13. "Çehmin" felsefi eser
14. Abdulkadir'in "Cevâhirü'l-Karâib"i, Ahmed Mîmî'nin oğlu, farklı felsefî ve astronomi derlemeleri
15. Hasan Çelebi felsefe etütleri
16. Selahaeddîn'in "Lâmiyâtu'l-A'câm" şiir mecmuası
17. Sûdî'nin Hâfiz Şîrâzî şiirlerine şerhi
18. Yine onun Hâfiz Şîrâzî'nin "Gülîstan" eserine şerhi
19. Matematika hakkında Şehabuddin Ahmed'in "Lam'a" kitabına Muhammed Maridî'nin şerhi
20. Ahmed'in "Merâh"ına "Miftâh" şerhi Ali oğlu Ahmed yazdı
21. Saduddin Berdâî'nin "Hadâik"i grammer hakkında
22. Ahmed Çarpardî'nin "Muğnî" eserine Muhammed Ceylânî'nin şerhi
23. Necmeddîn'nin "Şerhu'l-Hiyâlî" felsefe eseri
24. Muhammed Berkevinski'nin "Kifâyetü'l-Mübtedâ" eseri üzerine Şeyh Ahmed'in şerhi

25. Hasan Alevî Esterabâdî'nin hicrî 692'de yazdığı "Şerhu'l-Metâli" felsefi eseri. Ahmed oğlu Muhammed hicri 718'de yazdı.
26. "Kâfiye" üzerine yazılan "Muğrab" Azududdîn'in "Azuddiyya" kitabına Ali Samerkandî'nin şerhi
27. Esiruddin Ebherî'nin mantık eseri üzerine "Şerh-i Îsâgocî" eseri
28. "Hâdî" üzerine "Kâfiye" şerhi
29. "Şerhu'l-Câmî" üzerine Üsamuddin şerhi dil bilim hakkında
30. "Ğâyetu'l-Bayân" Sultan Muhammed için Nesrullah'ın oğlu Salih'in tıp bilimi eseri
31. "Îsagoci" mantık eseri üzerine "Bardan" şerhi. "Risâletu'l-İ'râb" ve "Şerhu'l-Avâmil" dil bilim
32. "Muhtasar" yahut Saiduddîn Taftazânî'nin "Telhîsu'l-Miftâh"ının özeti
33. Aynı kitaba yazılan "Mutavval" geniş şerhi
34. "Elfiyye" Melikin oğlu Muhammed'in şiir kitabı, İbn Hâcib'in "İzhâru'l-Kâfiye" eseri
35. Ali Kuşçî'nin "Risâle" eserine Muslihuddin Larskî'nin yazdığı şerh, Nasreddin Tûsî'nin astronomi hakkında "Bist Bab" eseri üzerine Muhammed Bardcandî'nin şerhi
36. Felsefeye ait "Şerhu'l-Hiyâlî" şerhi
37. İçinde dokuz kitap bulunan cilt; a) Müellifi Azûdiddin olan "Va'ziyye" b) Ali Kuşçî şerhi c) Seyyid Şerif şerhi d) Kâsım Lîsî şerhi e) Abdurrahman Câmî'nin "Va'ziyye" şerhi f) İlyas İrânî yorumları g) Ali Kuşçî şerhinin Ebu'l-Bakâ hâşiyesi h) Mahmud Mustarî'nin "Miftâhu's-Seâde" eseri Endelûsî şerhi ile birlikte j) Fenârî'nin mantık eserine yazılan "Kavl'u-Amed"
38. Şehâbuddîn'in "Muğni'l-Lebîb" ve onun İbn Munla şerhi I-II cilt
39. "Kazmîr" şiir mecmuası ve Meybedî felsefesi
40. Raziddin Kudsî'nin "Makâmât" üzerine yazdığı şerhin II cildi veya Harîrî'nin ahlak dersi sohbetleri
41. Mahmud Şebüsterî'nin "Gülşen'i Râz" eseri
42. Abdurrahmân'ın "Ukûdu'l-Cumân"
43. Sa'iduddin Taftazânî'nin "Hatâî" eseri (?)
44. "Nisâbu's-Sibyân" yahut İbn Nasr Farah'ın şiirleri için sözlük

45. Halk deyimlerinde Seyyid Şerif'in "Ta'rifât"ı
46. Türk şairi Sabit'in "Divân"ı yahut şiir mecmuası
47. "Makâmât" yahut Suyûfî'nin sohbetleri, ve "Minhâc"
48. Ebu Ali İbn Sina'nın "İşârât" eserine Nasuriddin Tûsî'nin şerhi
49. Mustafa oğlu Ahmed'in "Şakâiku'n-Nu'mân"ı
50. Sadi Şîrâzî'nin farsça yazılmış "Gülîstan" eseri
51. Abdulganî Erdebîlî oğlu Muhammed'in "Unmûzec" eseri
52. "Mirsâd" sözlüğü
53. Meciduddîn Muhammed Şîrâzî'nin "Kâmûs"u, iki bin kitaptan derlenmiş sözlük
54. "Kitâbu's-Siyâsât" Uygarlığın yönetilmesi. Kitap Tatar hâkânı Gaytabay'ın değerli hazinesine aittir
55. Râzî'nin "Kâfiye"ye yazdığı şerh kitabın II cildi
56. Abdulvahhâb Efendi'nin "Şerh-u Valediyye"si, Hüseyinî'nin "Risale el-Azudiyya", "İstivra" yahut Üsâme'nin dialekt hakkında allegori –mecaz- eseri
57. "Murakka" yahut Hafiz Osman hattı
58. Câ mî'nin "Hâşiye"si
59. Abdurrahman Câmî'nin "Şerh-i Şerif"ine Muhammed İsmetullah'ın yazdığı şerh
60. Nâim'in Türk Sultanları hakkında Konstantinopol'da 1147 senesinde basılmış "İstoriya" eseri I-II cilt
61. İmam Sûfî'nin şiirler için mufassal yorumları
62. Hicri 544 senesinde Yusuf b. Muhammed b. Ali Gaznevi'nin hattı ile yazılmış Sibeveyhi'nin kitabı
63. Fars şairi Hâfiz'in şiir mecmuası
64. Sadi Halebî şerhi
65. "Kâfiye"nin hint şerhler
66. İbn Tahsîl'in "Elfiyye" şerhi
67. Türk şairi Fuzûlî Bağdâdî'nin şiirleri
68. Muhammed b. Ebû Bekîr Râzî'nin "Sihâhu'l-Cevherî" muhtasar sözlüğü

69. Şair Ebû Tayyibe'nin şiir mecmuası
70. Yahya b. Nasuh'un "Avâmil" şerhi ve İbn Cîn'in Rûmî şerhi
71. "Musid" lügati'nin I cildi
72. Muhammed Râşid'in Türk Sultanı Ahmed'e yazdığı "Târîh-i Râşid"
73. "Sihâhu'l-Cevherî"nin Türkçe tercümesi "Vankulu" lügati. Muhammed b. Mustafa el-Vânî'nin hicri 1141 senesinde Konstantinopol'da basılmış I-II cilt eseri
74. Nimetullah lügati
75. Sa'di'nin "Gülistan"ına yazılmış Şâmî şerhi
76. "Ahteri Kebîr" lügati
77. Abdurrahmân'ın "Ebrâru'l-Maânî" şârih "Kasîde eş-Şâtıbî"
78. Nuh b. Abdulmennân'ın Türkçe tıp "Risâle"si
79. "Avâmil" ve şerhi
80. İbn Mâlik'in "Elfiyye" şerhi
81. Muhammed Senûsî'nin mantık şerhi
82. Serâhsî şerhi ile birlikte Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin "Siyer-i Kebîr". Muhammed Munib Efendinin Türkçeye tercümesi. Sultan Mahmud bu kitabı 1241 senesinde basılmasını ve her tarafa yayılmasını emretmişti. Söz konusu kitabı Ahıska'nın Ahmediye Kütüphanesine de göndermiştir.
83. Mantık eseri "Şemsiyye"nin Burhanuddin şerhi
84. "Tuhfatu'l-Mulûk", Şâhidî'nin manzum şerhi lügati
85. "Marâh"a yazılmış "Dinkûzî" dil bilim şerhi
86. "Hâşiye'l-İmâd" mantık eseri
87. "Hâşiye" Hüseyin Halhâlî'nin felsefe eseri
88. "Risâletu'z-Zâv" dilbilim eseri
89. "Şerh-i Endelûsî" edebi eseri
90. Astroloji takvim ve Türk Sultanları ve onların yardımcılarının kronolojik (tarihi olayların zamana göre sıralaması) bilgileri
91. Nuhammed Berkâvî'nin "Kifâye" ve "Emsile" dil bilim eseri

92. "Dibâçe" dilbilim kitabı
93. "Hâşiyetu'l-İmtahân" mantık eseri
94. Ali Çelebi'nin "Ahlâk-i A'lâ"
95. "Elfiyye" eserine İbn Mâlik'in yazdığı "Behçetü'l-Marziyye" dil bilim eseri
96. "Tabakâtu'l-Ulem" nekroloji eseri
97. "Kenzu'l-Esrâr", Celaleddin Rûmî'nin "Mesnevî"sinin birkaç şiirine yazılmış şerh eseri
98. "Kifâyetu'l-Mübtedâ"ya Muhammed Tauskârî'nin yazdığı "Bizâatu'l-Multekâ" şerh eseri
99. İbrahim b. Mustafa'nın "Zurûbu'l-Emsâl" eseri
100. "Kâfiye" ve "Misbâh" dil bilim eserleri
101. Abdulkâî-hir Cürcânî'nin "Avâmil" ve "Terkib" eserleri
102. Muhammed Semerkandî'nin "Mes'ûdî" eserine yazılmış şerh, Şemseddin Semerkandî'nin geometri bilimine ait "Eşkâlu't-Te'sîs" eseri, Hanefî Karabâğî'nin "Risâle"si , "Risâletu'l-Azûdiyye" şerhi, "Aşşariya" şerhi
103. Türkçe manzum lügat ve edebi kaideler
104. "Acrûmiyye"nin Hâlid Azhârî şehri
105. Astronomiye ait Ömer Mağrîbî'nin "Rub'ul-Mucîb" eseri
106. Şâhidî'nin manzum sözlüğüne yazılan şerh
107. Vahid Tebrizî'nin "Miftâhu'l-Bedâe" eseri
108. Kâtip Çelebi'nin "Tuhfatu'l-Kibâr"
109. İsamuddin'in "İsti'ârâ"sına yazılan "Hâşiyetü'l-Müfid" şerhi
110. "Saiduddin"
111. Muhammed Asfarâyî'nî "Kitâbu'l-Maâr", Şemseddin Semerkandî'nin "Risâle"sinin şerhi
112. Ebû Hanife Nu'mân "Şerhu'l-Maksûd" esrei (?)
113. "Kitâbu'l-Lub" şiir kâideleri eseri
114. Sûdî'nin "Şerhu'l-Elfiyye" Türkçe eseri
115. Ebû Sina Ahmed'in "Kavâ'idu'l-İ'râb" şerhi

116. "Risâlei ali Kuşçî" astronomi eseri üzerine yazılmış "Lari" şerh eseri
117. Ömer Baydâvî'nin mantık eseri "Lubb" üzerine yazılmış "İmtahânu'l-Ezkiyâ" şerhi
118. Yusuf Sakkâkî'nin "Telhîsu'l-Miftâh" eseri
119. Muhammed Berkevî'nin "İzhâru'l-Esrâr" eserine Şeyh Mustafa'nın yazdığı "Tevzîhu'l-Efkâr" dil bilim eseri
120. İzzi Zencânî şerhi
121. "Telhîsu'l-Meânî", "Hanefiyye" ve Ebû Fathâ'nın "Azûdiyya" şerhi
122. Allâme Tûsî'nin "Hallu'l-İşârât" felsefe eseri
123. Berkevî'nin "Avâmilu'l-Cedîd" eseri üzerine İbrahim b. Mustafa'nın yazdığı şerh eseri
124. "Taşköprî" mantık eseri üzerine yazılan "Hâşiye Karahalîl" eseri
125. Hâlid Ezherî'nin "Muvassilu'l-Matlûb" eseri
126. Abdurrahman Câmî'nin "Tuhfetu'l-Ebrâr" farsça manzum ahlak bilimi eseri
127. Bir ciltte astroloji ve geometri bilimine dair altı eseri ihtiva eden kitap
128. "Merâh" ve "Emsile"
129. "Hatât" üzerine yazılmış Abdullah Ezdî şerhi
130. İbn Hâcib'in "Tasrîf" eseri üzerine yazılan Ahmed Çarpardî şerhi
131. "Avâmilu'l-Cedîd" üzerine yazılan Şeyh Ahmed şerhi
132. "Hulâsatu'l-Hesâb" yahut arifmetik bilimci Bahâuddîn Âmilî; Farsça "el-Mukantara"; "Risâlei Ali Kuşçî"; Matematikaya ait manzum "Risâle" ve geometri eseri "Risâletu'l-Habîb"
133. "Kâfiye" ve "Şâfiye"
134. İbn İrâb'ın kurgu bilime ait "Risâletu'l-Ekrab" eseri
135. "Tasdikât-i Seyyid", "Va'ziyye" ve "Şemsiyye" mantık eserleri
136. "Kavlu'l-Hukemâ" farsça tıp bilim eseri
137. Abdullah Haytî'nin "Vâfiyye" eseri
138. Muhammed Marîdî'nin usturlâb/astroloji eseri ve bu alana dair diğer kitaplar; Şethu'l-İslam Ebû Su'ûd'un fetvaları ve hicri 1107 senesinde Sultan Süleyman'ın özellikle toprak arâzîler hakkında kânunları.

139. Hicri 1107 senesinde toprak sistemi hakkında Padişahın onayladığı kanun yahut kararlar
140. Kadı Beydâvî'nin "Envâru't-Tenzîl" eseri I-II cilt
141. Zemahşerî'nin Kur'an tefsiri "Keşşâf" eseri I-II cilt Bu iki tefsir kitabı 1824 senesinde İmperator'un baş karargah reisinin özel talebi ile gönderilmiştir.
142. Mantık eseri "Tehzîb"
143. "Tecrid" eseri üzerine Ali Kuşçî'nin şerhi
144. Bir ciltte astronomi ilmine ait beş adet Türkçe kitap
145. Avrupalı Pater Gavril'in inanç hakkında sorularına Zahiruddin Tafrîşî'nin cevapları kitabı. Yazarı Abdulgafur
146. Muhammed Halebî'nin "Kâfiye" üzerine yazdığı "Vâfiye" eseri (?)
147. Felsefe bilimi hakkında Ebû Bekir Kazvî'nin "Hikmetu'l-Ayn" eseri üzerine Mübârekşah b. Muhammed'in şerhi
148. Türkçe etik - ahlak dersleri

Hazırlanan liste Knyaz Pazkeviç'e rapor edildikten sonra Graf Erivanski, kitapların Sankt Petersburg'a gönderilmesi emrini vermiştir. Petersburg'a götürülen kitaplar Çarın emirnamesi ile yazma eserler arşivine yerleştirilmiştir. Bakıhanov kendi eserinde bunu tam halde ilk kez yayınladığını ifade ettikten sonra kütüphane envanterinin adeta bundan sonraki akıbetine işaret ederek şöyle kaydetmiştir:

"Bu kitap listesi Leningrad²⁶ şehri M. E. Saltikov –Şedrin adına Devlet kütüphanesi, 1829. Yıl ол, 1, д, 4, лл, 2-10 kaydı üzere muhafaza edilen yazma kitaplardan oluşturulmuştur (Bakıhanov, 1983, s. 278)".

6. Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme

Kütüphane bünyesinde bulunan literatürü gözden geçirdiğimizde şu tespitleri saptamak mümkündür;

Aristo felsefesine göre bilgiyi maksada ulaştıran yol mantık'tır. Bu yol ilmî araştırma işlerini öğreten hususi alan olduğu için filozof onu sistemli bir şekilde tüm yönleri ile birlikte ilim çevrelerine kazandırmış ve bunu ilimde bir metot gibi vacip görmüştür (Öktem ve Türkbağ, 2014, s.135-140)²⁷. Bu bakımdan dikkat edecek olursa eserler

26 1703'te Çarlık tarafından kurulan Sankt-Petersburg şehri 1924-1991 yılları arasında Sovyetler dönemi boyunca Leningrad olarak adlandırılmıştır.

27 Yunan felsefesini Avrupa'nın aydınlanma dönemine bağlayan köprü İslâm medeniyetidir. Özellikle de Aristoteles'i asırlar boyu ilim dünyasında etkin şekilde var eden ve mantık alanındaki fikri hâkimiyeti ile bu güne kadar gelmesine sebep olan İslâm mütefekkir ve filozofu İbn Rüşd'dür. İbn Rüşd'den sonra diğer bazı dinlerde olduğu gibi İslami çevrelerce de bir çok düşünce ve akımlar ilim ve sanatta aklın fonksiyonuna geniş yer vermişlerdir.

arasında hem “aklî” hem de “naklî” olmak üzere iki grubu da ihtiva eden kitaplar bulunmaktadır. Ahmediye Kütüphanesini bölge merkezleri arasında önemli kılan yönü de bu olsa gerek ki yukarıda da kaydedildiği üzere Ruslar için bu yönüne dikkat çekmişlerdir.

Fenni alanlara göre kitap isimlerine dikkat edecek olursak alana göre dağılımı aşağıdaki verilen sayı adedindedir;²⁸

- a. Dil bilimi - 82
- b. Şiir ve edebiyata dair - 23
- c. Mantık - 16
- d. Astronomi 14
- e. Sözlük - 11
- f. Felsefe - 10
- g. Matematik - 5
- h. Tefsir 4
- i. Hukuk - 4
- j. Tasavvuf - 4
- k. Siyaset ve tarih - 4
- l. Tıp - 2

Medreselerde tedris edilen kitaplar için herhangi bir hâkim güç tarafından yönlendirilen “buyruk talim” veya dar çerçevede (o dönem için) sabit bir medrese müfredatının tatbik edildiği iddia edilemez. Ancak ilim ehli tarafından mevcut sosyal düzenin ve meydana gelen hadiselerin gidişatı dikkate alınarak “*orta yol*” bir tedris faaliyeti yürütüldüğü müşahede edilebilir.

Geleneksel İslâm her zaman, ilimden uzak bir dinin mümkün olmayacağı prensibini esas ölçü olarak kabul etmiştir. Belirtmek gerekir ki, mantık ilminin tedrisinde XIII asır filozof âlim Esîruddin Ebherî'nin (ö. 663/1265) “*İsaguc*”si gibi kitapların tedrisi ve ona yazılan şerhler ve hâşiyeler, aynı zamanda felsefe alanında görülen literatür zenginliği bunun göstergesidir. Diğer taraftan fethettikleri arazilerde yaşayan Hristiyan, Yahudi ve sâir gibi milletlerle karşılaşan Müslümanlar, kendi itikatlarını savunmak için sistematik kâideler koymak ihtiyacını hissetmişler ve bu da onları yunan mantık bilimini öğrenmeye sevk etmiştir. Kaydetmek gerekir ki, gayri Müslümanlara karşı İslâm itikadını savunmak için onların da kabul edeceği metot ve

28 Liste için, Petersburg'a götürmek üzere seçilmiş envanter demek mümkün değildir. Zira mükerrer kez adı geçen eser adları yahut aynı alana ait müteaddit eserlerin bir araya getirilmesi kütüphaneden sağlam halde ele gelecek ne varsa müsadere edildiği kuvvetle muhtemeldir.

mantık bilimine müracaat etmek zaruri hal hesap edilmiştir (Ülken, 1992, s. 32-33).

Tedris edilen derslerin mahiyetine dikkat edersek şöyle bir neticeye gelmek mümkündür ki seçilen dersler insanın maddi ve manevi dünya arasında doğru ilişki kuracak tarzda şekillenmiştir.

6. Sonuç

Ahıska Ahmediye Kütüphanesi Ahıska vakıf yapıtlarından biridir. Kuruluşu amacı itibariyle Türk-İslam medeniyetinin Ahıska'ya özgü örneklerinden hesap etmek mümkündür. Civar ilim merkezleri arasında ilmiye sınıfını amaçlayan yapısı ve kaynak değeri ile de bir kültür hazinesi niteliğindedir.

Kütüphane envanter listesine baktığımızda gelişigüzel hazırlanan bir tutanak görünümü için belki şunları söylemek mümkündür; savaşın akabinde verilen bir emir üzerine derlenen liste acele ile elde edilmeye çalışılmış, eser adlarının belli bir tertibe göre değil gelişigüzel yazılması çabucak bir sayıyı belirleme çabasını gösterdiği söylenebilir. Ancak bu böyle değildir. Çünkü kaynaklar, burayı daha önceden bilen ve özellikle üzerinde gözü olanların planlı yağmaya tabi tuttuklarını göstermektedir.

Kitaplar bazen yazarına göre, bazen eser adına göre kaydedilmiştir. Bazen de eserin adı yahut yazarına göre değil kitabın anıldığı meşhur ismi ile geçmektedir. Bu durum kitapları kaydeden memurun literatüre hakim olduğunu gösteren bir diğer husustur.

Eserlerin çoğunlukla yazma olduğu muhakkaktır. Sadece bir kısım yazmaların kâtibini de kayda geçerek diğerlerini belirlememek de buna bağlı sebeplerdendir.

Yazma eserlere has husustur ki birkaç eser bazen bir cilt halinde bir araya getirilir ve kitap şeklini alırdı. Listede de görülmektedir ki örneğin otuz beş numara ile bir sayıyı belirten kitap cildi dokuz eseri içine almaktadır.

Netice olarak, Türk-İslam medeniyet tarihinin bir parçasını teşkil eden bu konu günümüz gençliği için ayrı bir mesuliyet anlayışı ile yaklaşım icap eden meseledir. Öncelikle bu envanterin izini sürmek, onlara ulaşmak ve yazmaları her yönü ile detaylı araştırmak gerekir. Çünkü eserler her yönü ile kendinde hazineler barındırmakta, Ahıska'nın geçmişi ile bağlı her alanda kıymetli bilgi ve belgeler içermektedir. Böylelikle gerçek tarih arşivlerdedir kanaati doğrultusunda Ahıska medeniyet tarihinin tozları alınacak ve günümüz insanının idrakine sunulacaktır.

7. Kaynakça

- Aydın, Y. (2013). Siyasetname. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 37. İstanbul.
- Bakıhanov, Abas Kulu Ağa, (1983). *Soçineniya Zapiski Pisma*, Bakü.
- Bingöl, A. (2013). Ebheri. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 10. İstanbul.
- Brosset, M, (1849). *Histoire de la Géorgie-1 Partie, Sankt-Pétersbourg*.
- Hacılı, Asif, (1992). *Geribem Bu Vetende*, Bakü.
- Hatiboğlu, İ. (2013). Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 29. İstanbul.
- Heyet, (2012). *Tarihte İlginç Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları / 102, İstanbul.
- Hızlı, Mefail, (2008). *Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17(1), (25-46).
- http://www.ahiska.org.tr/?page_id=1839 (30.01.2017)
- <http://www.karagozismail.com/makale:kadi-beydavi&start=160> (30.11.2017)
- İşpirlı, M. (2013). Medrese, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 28. İstanbul.
- Karagöz, İsmail, *Osmanlı Medreselerinde Tefsir Dersleri ve Kadı Beydâvi Tefsiri*.
- Kırzioğlu M. Fahrettin, (1998). *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara.
- Niyazov, Ahmed , (2016). "XIX Asır Azerbaycan'ının Şimal-Gerbinde Dini Hayat, İlim ve Medreseler", Bakü.
- Niyazov, Ahmed, (2016). "Ahıska Mufassal Defterinde Ahıska Vakıfları", "Gürcistan'da İslamiyetin Dünü Bu Günü Yarını" Basılmamış Sempozyum Bildirisi, İstanbul.
- Öktem, Niyazi -Ahmet Ülvi Türkbağ, (2014). *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*, İstanbul .
- Rıhtım, Mehmet – Halilli, Fariz, (2011). Mövlana İsmail Siraceddin Şirvani, Bakü.
- Sami Benli, M. (2013). Miftâhu'l-Ulûm, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 30. İstanbul.
- Tiflisskiya Vedomosti, (1829).16 (01).
- Ülken, Hilmi Ziya, (1992).*Mantık tarihî*, İstanbul,.
- Zeyrek, Yunus, (2001). Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri, Ankara.

Zülfikar, T. (2013).“Dîvânu'l-Meânî” Maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 09. İstanbul.

Görsel Kaynakçası

Görsel 1. Управление по Делом Архитектуры Грузинской С.С.С.Р. Архитектор Ч. Чихадзе, Документ No:02. (9074-9082) 41-I-1. Тбилиси 1981.

Görsel 2: Управление по Делом Архитектуры Грузинской С.С.С.Р Архитектор Ч. Чихадзе, Документ No:14. (11207-11228) Тбилиси 1985.